

Tao

Kristofer Schipper

Tao

De levende religie van China

Vertaald door Kristofer en Wendela Schipper

MEULENHOF

Deze uitgave is tot stand gekomen met steun
van het Franse ministerie van Cultuur

Eerste druk 1988
Negenentwintigste druk 2022

ISBN 978-90-290-9539-6
ISBN 978-94-023-1878-4 (e-book)
NUR 728/739

Oorspronkelijke titel: *Le corps taoïste*
Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties
Omslagbeeld: © PNGTree, 588ku, Shanghai Huai Tu Network
Technology Co., Ltd.
Vormgeving binnenwerk: Joost van de Woestijne

© 1982 Librairie Arthème Fayard, Parijs
© 1988 Nederlandse vertaling Kristofer en Wendela Schipper
en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen
volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen
zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen
met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel
van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Chinese transcriptie en uitspraak	6
Voorwoord	7
De betekenis van <i>Qi</i>	10
1. HET TAOÏSME	11
Het begrip religie 12—De Tao 13—De geschiedenis van het taoïsme 14—De vernietiging van het taoïsme 28	
2. DE DAGELIJKSE RELIGIE	33
De tempels 33—De kalender 37—De feesten 39—Het eten 46	
3. DE GODDELIJKE NATUUR	48
De kosmologie 49—De goden 55—De geestelijke kracht 58	
4. DE MEESTERS VAN DE GODEN	63
Poppen en mediums 63—De Meester op blote voeten en zijn ritueel 68—Geletterden van de Tao 77—Registers van vroeger en nu 84	
5. HET RITUEEL	99
De leerjaren 112—Het schriftoffer 120—Het altaar 123	
6. HET INNERLIJKE LAND	134
Het milieu 135—Het beeld van het lichaam 138—De bewoners 146	
7. LAO ZI, HET LICHAAM VAN DE TAO	150
Geboorte 156	
8. HET BEWAREN VAN HET ENE	170
De voorbereiding 171—De Chaos 180—De terugkeer 197	

9. DE ONSTERFELIJKEN	203
Geen granen eten 210—De bergen 214—De alchimie 219	
10. DE LEER ZONDER WOORDEN	230
Het rijk van Humpty-Dumpty 234—De vasten van het hart 243—Het alledaagse 258	
APPENDIX	269
Noten 271—De Chinese dynastieën 303—Bibliografie 304—Register 308	

Chinese transcriptie en uitspraak

De in dit boek gebruikte transcriptie volgt het officiële en nu algemeen aanvaarde *Pinyin*-romanisatie-systeem, met uitzondering van woorden en namen die al in het Nederlandse lexicon zijn opgenomen, zoals Peking (in plaats van Beijing), Nanking (in plaats van Nanjing), Canton (in plaats van Guangzhou), enzovoort.

Voor het woord Tao heb ik ook de oude schrijfwijze aangehouden, behalve voor afgeleide uitdrukkingen zoals *Daosibi* (spreek uit: dau-sje).

Hier volgen enkele verdere aanwijzingen voor de uitspraak:

ao: au	q: tsjh (bijvoorbeeld: qing=tsjhing)
c: tsh (bijvoorbeeld: cao=tshau)	r: Engelse 'r'
ch: tsjh (bijvoorbeeld: chao=tsjhau)	sh: sj
h: g (bijvoorbeeld: hao=gau)	t: th
j: dj (bijvoorbeeld: jiao=djiau)	u: oe
k: kh	x: sj (bijvoorbeeld: xiang=sjiang)
ou: óó (bijvoorbeeld: Zhou=Dzjóó)	z: dz
p: ph	zh: dzj

Voorwoord

In de jaren tachtig, toen dit boek voor het eerst verscheen, was *Taiji quan* nog vrijwel onbekend. Als ik mij dan ook 's ochtends vroeg stil en alleen in een hoekje van het Parc de Montsouris aan deze taoïstische zelfverdedigingskunst overgaf, kwam er al gauw een kring van toeschouwers om me heen staan. Sommigen dachten dat ik aan het trainen was voor een modern ballet, terwijl anderen zich luidkeels afvroegen of ik wel goed snik was. Aanverwante oefeningen, zoals *qi-gong*, wat zoiets als 'werken met levensenergie' betekent en in vele opzichten bij de aloude taoïstische 'Innerlijke Alchimie' aansluit, waren zo mogelijk nog minder bekend.

Sindsdien is er veel veranderd. *Taiji quan* (ook wel *Tai-chi ch'uan* geschreven) wordt tegenwoordig ook in Nederland alom beoefend. Het *Taiji*-symbool, dat de natuurlijke kringloop van yin en yang weergeeft, kun je overal tegenkomen, tot op de verpakkingen van de boontjes in de natuurwinkel toe. Ook het woord 'Tao' is alomtegenwoordig, in boeken over de liefde, over de aandelenmarkt en over de moderne fysica. Hoewel ik er persoonlijk weinig op tegen heb, moet toch gezegd worden dat wat daar wordt geboden over het algemeen weinig met het taoïsme te maken heeft.

Gelukkig heeft onze kennis van het werkelijke taoïsme ook niet stilgestaan en is er een groeiend aantal goede publicaties, niet alleen in het Westen, maar sinds enkele jaren ook in China zelf. De onderdrukking die het taoïsme gedurende deze eeuw in zijn land van oorsprong heeft moeten ondergaan, heeft plaatsgemaakt voor een, over het geheel genomen, veel tolerantere politiek. In sommige opzichten is er zelfs sprake van reële pogingen tot herstel. De *Taoïstische Canon*, gedurende lange tijd vrijwel ontoegankelijk, is heruitgegeven. Ondanks de aanzienlijke prijs van deze meer dan veertienhonderd titels behelzende verzameling geschriften, is ze in korte tijd zelfs meerdere malen herdrukt. Nu hierdoor de bronnen van het taoïsme weer toegankelijk zijn geworden, zijn er in China in korte tijd niet minder dan vier encyclopedische woordenboeken over het taoïsme verschenen. Een daarvan is trouwens niet het werk van uni-

versitaire specialisten, maar van een aantal taoïstische meesters zelf. Het taoïsme is, meer dan ooit, springlevend.

Dit alles neemt niet weg dat we, in vergelijking met de andere grote geestelijke stromingen die de wereld kent, nog maar bitter weinig van het taoïsme weten en begrijpen. De opzet van dit boek is een overzicht van het taoïsme in de veelheid van al zijn aspecten te geven, en niemand weet beter dan ik wat een hachelijke onderneming dat is. Sommige van de aspecten van het taoïsme, zoals de filosofie van Lao Zi in het aan hem toegeschreven *Boek van de Weg en zijn Deugd* (*Daode jing*), zijn wel bekend, vooral dankzij de vele recente publicaties over de opzienbarende archeologische vondsten van oude manuscripten van de tekst. Andere aspecten zijn veel minder bekend, zoals de prachtige, maar nu grotendeels verloren gegane, liturgische traditie van het taoïsme. Wat de alom verbreide en duizenden jaren oude verering van de onsterfelijke heiligen betreft, die is als zogenaamd 'feodaal bijgeloof' het voornaamste slachtoffer geworden van de door het Westen geïnspireerde 'modernisatie'. Vrijwel alle tempels zijn in de laatste decennia verwoest.

Tussen al deze verschillende aspecten van het taoïsme bestaat echter een sterk onderling verband. Dit komt tot uiting in de overeenkomst die door het taoïsme gelegd wordt tussen het lichaam van de mens en het 'sociale lichaam', dat wil zeggen de maatschappij waarin hij leeft en het land dat hij bewoont. Daarbij moeten we bedenken dat in het taoïsme, en in het Chinese denken in het algemeen, er geen sprake is van een scheiding tussen lichaam en geest. Tussen het individu en zijn milieu bestaat een voortdurende wisselwerking en er is een volstrekte overeenkomst tussen de manier waarop we ons lichaam zien en de samenleving waarin wij leven. De mens ondervindt de normen en wetten van de samenleving en de levenscondities van zijn milieu, maar hoeft zich daar niet aan te onderwerpen. Ieder individu beïnvloedt door zijn persoonlijke gesteldheid en door zijn mate van gezondheid en evenwicht, vaak zonder het te weten, zijn omgeving: een 'leer zonder woorden'. Er zijn geen middeltjes, regeltjes of dogma's, want een ieder heeft zijn eigen weg. 'Mijn lot wordt bepaald door mijzelf, niet door de hemel,' luidt een oude taoïstische spreuk.

De gegevens voor dit boek stammen uit uit tweeërlei bronnen: in de eerste plaats uit de taoïstische literatuur zoals die vooral in de *Taoïstische Canon* bewaard is gebleven; in de tweede plaats uit het veldwerk dat ik als Membre de l'École française d'Étrême-Orient in de

jaren 1962 tot 1970 in Tainan (Taiwan) en omstreken heb kunnen doen. Ik heb zoveel mogelijk getracht in dit boek niet mijn eigen ideeën maar die van mijn taoïstische leermeesters uit die jaren naar voren te brengen.

Sindsdien is het ook mogelijk geworden op het vasteland van China onderzoek te doen over het taoïsme, en heb ik mijn bevindingen in Taiwan aan de situatie daar kunnen toetsen. Hoewel er – hoe kan het ook anders – grote verschillen zijn, zijn die vooral van materiële aard. Op veel essentiële punten is de religie hetzelfde gebleven en is het taoïsme blijven voortleven in het hart van het gewone volk. Ik geloof dus dat de gegevens die ik hier naar voren breng, met inachtneming van aanzienlijke plaatselijke variaties, voor China in het algemeen van toepassing zijn.

De oorspronkelijke Franse versie van dit boek heb ik gedurende mijn onderzoeksjaar aan het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen herzien en, samen met Wendela Schipper-Gorter, in het Nederlands vertaald. Deze vertaling zou echter niet tot stand hebben kunnen komen zonder de hulp van mr. H.W. Bloemers, oud-commissaris van de Koningin in de provincie Gelderland, die het manuscript met veel zorg in zijn geheel heeft willen corrigeren. Vele anderen, zoals Agnes Schreiner, Klaas Schipper, Elisabeth van Unen en Katinke Snee, hebben door hun verbeteringen en aanmoedigingen veel bijgedragen. De illustraties zijn overgenomen uit de oorspronkelijke Franse uitgave. Ze zijn voor het merendeel van de hand van mijn dochter Johanna Schipper, die in die tijd veertien jaar oud was. Aan allen mijn hartelijke dank.

Leiden, augustus 1998

K. Schipper

De betekenis van Qi

Qi (spreek uit 'tsjhi'; ook geschreven *ch'i* of *k'i*) is het meest fundamentele concept van de Chinese kosmologie. Waarschijnlijk was de eerste betekenis van *qi* stoom of uitwaseming, en ook adem. Vandaar dat het vereenzelvigd werd met de levenskracht en de geest van het lichaam. In de vroege medische teksten betekent *qi* de energie en de levenssappen van het menselijk lichaam. De filosofen maken *qi* tot het fundamentele element van de schepping, de energie-materie van al wat is.

Er is geen bevredigende Nederlandse vertaling voor *qi*. In dit boek gebruik ik over het algemeen 'energie', maar soms ook het Griekse woord 'pneuma' (meervoud 'pneumata') in zijn oorspronkelijke betekenis van adem, lucht, wind en levenskracht (in materiële zin) en geenszins in zijn latere Oud-testamentische of christelijk-theologische betekenis van goddelijke of heilige geest en ziel.

I. *Het taoïsme*

Zhuang Zi vertelt over een gesprek tussen vier taoïsten:

'Wie kan van het Niet zijn hoofd maken, van het Leven zijn ruggegraat en van de Dood zijn kont? Wie beseft dat dood en leven, bewustzijn en onbewustzijn één lichaam zijn? Die zal mijn vriend zijn! De vier keken elkaar lachend aan. Geen van hen had hier in zijn hart iets op tegen en zo werden ze vrienden.'¹

Een paar bladzijden verder vertelt hetzelfde boek over drie andere vrienden, die tot elkaar zeggen:

'Wie kan *verbonden* zijn met anderen zonder verbonden te zijn met *anderen*? *Samen* handelen zonder samen te *handelen*?² Wie kan opstijgen naar de hemel (één worden met de natuur), spelen in de nevel (van de duisternis), dansen in het oneindige, het leven vergeten, eindeloos, onuitputtelijk? De drie keken elkaar lachend aan. Geen van hen had hier in zijn hart iets op tegen en zo werden ze vrienden.'³

Menselijk lichaam, kosmisch lichaam, maatschappelijk lichaam van de 'vrienden in de Tao', met deze benaming spreken ook thans nog de taoïstische Meesters elkaar aan. Er zijn nog maar weinig vertegenwoordigers van China's eigen religieuze en filosofische tradities overgebleven die, beschouwd vanuit onze eigen wereld, te vergelijken zijn met de mysteriën van de Griekse en Romeinse oudheid. Nu de Meesters thans vrijwel geheel zijn verdwenen, moet onze kennis van het taoïsme zeer onvolledig blijven en zullen veel van hun tradities voorgoed ontoegankelijk zijn.

Niet dat er tot op heden veel moeite is gedaan om de levende religie van China te begrijpen. China heeft gedurende zijn lange geschiedenis met alle wereldreligies kennis gemaakt: het boeddhisme, de islam, het jodendom, het christendom en zelfs het hindoeïsme door middel van het boeddhistische tantrisme zijn in China binnengedrongen. Al deze religies hebben een bepaalde periode van grotere of kleinere bloei

gekend en waren langer of korter in de mode, alvorens langzaam maar zeker opgenomen en verwerkt te worden in het Land van het Midden, dat ze niet alleen bij zijn cultuur heeft ingelijfd maar ze daarbij ook ingrijpende veranderingen heeft doen ondergaan.

In de studies van de geleerden nemen deze oorspronkelijk van buiten gekomen religies een belangrijke plaats in. Wat is er al niet geschreven over de geschiedenis van het boeddhisme of over die van onze jezuïetenpaters in China! Daarentegen wordt er maar weinig aandacht besteed aan de religie die aan al die andere is voorafgegaan en die ze alle heeft overleefd: de religie van de Chinezen zelf, waarvan het taoïsme de hoogste uitdrukking is. En toch is het, wil men de geschiedenis van de andere geloofsleren begrijpen, noodzakelijk om ook het taoïsme te kennen, want vooral onder de directe of indirecte invloed daarvan zijn de vreemde religies veranderd. Het Indiase boeddhisme, om maar een voorbeeld te noemen, heeft zich in China verder ontwikkeld tot het *chan*-boeddhisme (bij ons beter bekend onder de Japanse benaming Zen).

HET BEGRIP RELIGIE

Dit gebrek aan belangstelling van onze geleerden is niet aan de Chinese religie zelf te wijten; deze was vóór de vervolgingen waar ze sinds een eeuw aan blootstaat, levend en algemeen toegankelijk. Het is evenmin te wijten aan haar hoogste uitdrukking, het taoïsme, waarvan de rijke tradities bewaard zijn gebleven dank zij een omvangrijke, gespecialiseerde literatuur. Het lijkt eerder te moeten worden toegeschreven aan de moeite die wij westerlingen hebben om de Chinese religie te begrijpen. Om te beginnen is het begrip 'religie' zoals we dat definiëren al een struikelblok. Veel waarnemers zijn dan ook het slachtoffer geworden van het optische bedrog dat voortkomt uit het veronachtzamen van de overweging dat in een samenleving die zo totaal verschillend is van de onze, het religieuze systeem eveneens heel anders moet zijn.

In het dagelijks leven heeft de religieuze praktijk in China geen eigen benaming of eigen status, omdat, zoals Marcel Granet het zijn leerlingen voorhield, de religie er nooit gescheiden werd van het maatschappelijk leven.⁴ In onze tijd, die met alle macht de mensen wil tellen, indelen en met etiketjes beplakken, is het zo ver gekomen dat de

brave Chinezen hebben geleerd dat ze boeddhistisch, confucianistisch of syncretistisch zijn, of zelfs, in overeenstemming met de thans heersende ideologie, domweg bijgelovig. Men hoort niet of nauwelijks de benaming 'taoïstisch' met betrekking tot de dagelijkse religie, omdat deze term altijd een inwijding in de mysteriën inhoudt en dus gereserveerd blijft voor de 'Meesters', de wijze mannen en vrouwen van het volk.

Van oudsher bestaat er, zoals gezegd, in het Chinees geen woord om ons begrip religie uit te drukken. Om dit begrip uit buitenlandse teksten te kunnen vertalen bestaat er in het moderne Chinees de term *zongjiao*, letterlijk: 'de leer van de sekten'. Zodra we deze term willen toepassen op China's *eigen* religie, die de waarachtige band wil zijn tussen alle wezens zonder leerstellingen, zonder geloofsbelijdenis en zonder dogma's, zijn misverstanden onvermijdelijk.

DE TAO

Men zou kunnen zeggen dat het meest fundamentele kenmerk van de Chinese religie de *afwezigheid van definities* is. Ik weet niet of er andere beschavingen bestaan die een begrip hebben ontwikkeld dat overeenkomt met *Tao* (*Dao*), maar wat China betreft is dit sinds de oudheid essentieel.⁵ De Tao is per definitie ondefiniceerbaar, hij kan slechts in zijn tot in het oneindige vermenigvuldigbare aspecten worden benaderd. Als transcendentiaal en tegelijk immanent principe van het heelal is de Tao onnoembaar, ongrijpbaar en toch in alles aanwezig. Het gaat echter om veel meer dan om een principe. De eerste betekenis van het teken voor *tao* is *weg*: de onderstroming in de mutatie en de transformatie van alle dingen, het spontane proces dat de natuurlijke cyclus van het heelal bepaalt. In dit proces, in *deze weg*, hervindt de versnipperde wereld, de schepping waarvan we deel uitmaken, zijn eenheid terug.

Maar laten we niet de fout begaan dit begrip van eenheid ook op de Tao zelf toe te passen. De Tao kan één maken, maar hij is niet zelf het Ene. Hij schept het Ene, maar vervolgens kan hij *deze* eenheid versnipperen en verdelen: 'De Tao bracht het Ene voort, het Ene de Twee; de Twee brachten de Drie voort en de Drie de Tienduizend Dingen,' zegt de *Daode jing*.⁶ Deze creatieve werking van de Tao heet in het Chinees zijn 'kracht' (*de*). Deze kracht is geenszins die van de

heerschappij; de werking van de Tao, zijn scheppend vermogen, is essentieel vrouwelijk.

Tao is stroom, verandering, wisselingsproces, beginsel van cyclische tijd: 'zonder naam is hij de oorsprong van Hemel en Aarde, met naam de Moeder der Tienduizend Dingen' (*Daode jing*, I).

Het ontbreken van enige definitie is niet alleen kenmerkend voor het filosofische denken van het taoïsme, maar ook voor zijn beoefening en zijn plaats in de wereld. Al sedert bijna tweeduizend jaar leeft het volk in gemeenschappen rond de plaatselijke heiligdommen, organiseert het feesten en plechtigheden volgens de liturgische structuren van het taoïsme en doet het een beroep op de Meesters, zonder evenwel bewust deze 'religie' te belijden. Want het taoïsme, als maatschappelijk lichaam der plaatselijke gemeenschappen, heeft nooit zoiets als leidende instanties gekend, noch enigerlei canonicke leerstellingen, noch dogma's die een geloofsbelijdenis met zich meebrengen.

Tijdens zijn lange geschiedenis heeft het taoïsme dan ook nooit interne conflicten gekend of grote rivaliteit tussen zijn verschillende stromingen. Want niets is verder van de geest van het taoïsme dan facties en schisma's, partijen en gekonkel. Integendeel, het taoïsme wil alle stromingen in zich opnemen en harmoniseren om de tegenstrijdigheden te boven te komen en de lotswisselingen van de wereld te overleven. Het slaagt hierin door zich niet aan een bepaalde leer of geloofsbelijdenis te binden, maar door zich te richten naar de Tao en zijn werking in de ons meest nabije werkelijkheid: ons eigen lichaam. 'De Tao is niet ver—hij is hier in mijn lichaam,' zeggen de wijzen.

De voorrang van het menselijk lichaam op alle maatschappelijke en culturele systemen wordt vertolkt in het overwicht dat de innerlijke wereld heeft over de uiterlijke en in *de weigering om het absolute te zoeken in ons denken*. Het uitgangspunt is altijd concreet en lichamenteel, maar tegelijk universeel en algemeen. Hierdoor is het taoïsme moeilijk te begrijpen vanuit onze westerse ideeënwereld en andere, meer bijkomstige omstandigheden maken het nog minder toegankelijk.

DE GESCHIEDENIS VAN HET TAOÏSME

Het is moeilijk te zeggen wat de oorsprong van het taoïsme is. In zijn rijke literatuur zijn maar weinig historische bronnen te vinden. De *Daode jing*, het boek dat de hele traditie van de Mysteries beheerst en

inspireert, bevat geen enkele datum, geen enkele eigennaam, niets wat het met de geschiedenis verbindt. En wat de veronderstelde schrijver betreft, Lao Zi, de 'Oude Meester' (ofwel het 'Oude Kind'),⁷ deze behoort eerst tot de mythologie en daarna tot de theologie; de geschiedschrijving van de Chinese oudheid is er dan ook niet in geslaagd hem een alledaagse dimensie te geven.⁸ Hoe dan ook, de Oude Meester, die in de zesde eeuw voor onze jaartelling geleefd zou hebben, moet gescheiden worden gezien van het boek dat zijn naam draagt: de *Laotzi*, bij ons beter bekend onder zijn canonieke titel van 'Het Boek van de Tao en Zijn Kracht', *Daode jing*, dat zijn huidige vorm pas in de derde eeuw voor Christus heeft gekregen.

Dit zich buiten de geschiedenis plaatsen door de *Daode jing* wordt vervolgens overgenomen door vrijwel alle latere taoïstische teksten die te zamen de *Taoïstische Canon* vormen. Deze houdt in haar huidige versie ongeveer vijftienhonderd teksten in, die de taoïstische literatuur uit alle eeuwen vertegenwoordigen. De overgrote meerderheid van deze geschriften is niet gesigeneerd en bevat noch datum noch eigennaam: de lijnvormige geschiedenis heeft geen betekenis en het individuele particularisme gaat tegen de menselijke natuur in.

Daar komt nog bij dat de officiële Chinese geschiedschrijving, die over het algemeen zo nauwkeurig en overvloedig is, vrijwel niets vermeldt over het taoïsme, dat zich verre houdt van de openbare godsdienst en de officiële ideologie of daar zelfs tegen ingaat. De Dynastieke Annalen kennen aan het taoïsme niet de betekenis toe die overeenkomt met zijn plaats in het leven van het volk. Voor zover mogelijk geven de geschiedschrijvers er de voorkeur aan alles wat met het taoïsme verband houdt te verzwijgen.

Toch zou het voor ons zeker nuttig zijn de geschiedenis van het taoïsme beter te kennen. Jammer genoeg bestaat er nog geen enkel boek dat deze geschiedenis door de eeuwen heen beschrijft. We moeten ons daarom beperken tot het probleem van de historische context tegenover de hedendaagse verdrukking en geen kroniek van het taoïsme proberen te schrijven, die bovendien onvolledig zou zijn.

De oorsprong van het taoïsme ligt in de Chinese oudheid en wel in de periode waarin de filosofie in opkomst is en de vragen naar de natuur van de mens en de zin van het leven in de algemene belangstelling komen. De vroegste denkers zoals Confucius (geboren in 551 v.C.) en Mo Di (vijfde eeuw voor Christus) onderkennen de moraal, maar

nog niet het individuele levenslot en de persoonlijke vrijheid. De religie van de adel beschouwt de mens slechts in zijn maatschappelijke functie, die bepaald wordt door de rituelen waarin het gehele feodale systeem zijn uitdrukking vindt. Dit systeem geeft slechts aan de adel een plaatsje in het hiernamaals; zij zijn de grote voorvaderen. De gewone mens gaat naar de Gele Bronnen, de onderaardse poel, immers 'de rituelen dalen niet af tot het volk'.

De religie van het volk... Het is niet zonder enige aarzeling dat ik hier, bij gebrek aan beter, de term sjamanisme gebruik als onbevredigende omschrijving van een veelomvattend, rijk, dichtelijk en verfijnd socio-cultureel complex. Als we ons zouden moeten beperken tot de informatie die in de klassieke literatuur te vinden is, zouden we over de religie van het volk vrijwel niets weten. Maar het Chinese sjamanisme heeft tot op de huidige tijd voortgeleefd, weliswaar als arme bloedverwant van de religie, maar toch met genoeg levenskracht om zich te doen gelden. Hier vinden we het *substraat* van het taoïsme; het sjamanisme is zowel zijn rivaal als, in het moderne China, zijn onafscheidelijk complement. Te allen tijde profileert het taoïsme zich in verhouding tot het sjamanisme. Om deze redenen moeten we in dit boek het sjamanisme als uitgangspunt nemen.⁹

Maar laten we eerst terugkeren tot de geschiedenis van het taoïsme. In de graven van de derde eeuw voor Christus komen we voor het eerst een merkwaardig bronzen (soms met goud ingelegd) voorwerp tegen, waarvan de relatie met het taoïsme onmiskenbaar is. Het is een wierookvat met de vorm van een berg in miniatuur (*bošanlu*). Op de berg

Bošanlu, wierookvat in de vorm van een berg. (Tekening Johanna Schipper)

staan bomen en wilde dieren afgebeeld en bovendien vreemde, menselijke wezens met een langwerpige schedel, de Onsterfelijken. De berg is breed van boven, wordt van onder smaller en staat met zijn voet in een bekken dat een zee voorstelt. Eigenlijk is het dus een omgekeerde berg in de vorm van een paddestoel. Het is een afbeelding van het paradijs, de grote luthof van de Kunlun, de berg waar de Moeder van het Westen, Xiwangmu, verblijf houdt. Ze is de godin van de zonsondergang en de dood en ze pleegt de genodigden op haar feestmaal perziken aan te bieden die hun het Lange Leven geven. De berg van het wierookvat kan ook een van de eilanden van de zonsopgang in de grote Zee van het Oosten voorstellen, waar de Onsterfelijken wonen.

Het eerste hoofdstuk van het boek van Zhuang Zi vertelt ons over deze contreien:

‘Ver weg, in de bergen van Gushi, wonen goddelijke wezens.¹⁰ Hun huid is fris als berijpte sneeuw en ze zijn teer en schuw als maagden. Ze eten geen granen, maar ademen wind in en drinken dauw. Ze bestijgen de wolkenpneumata en berijden de vliegende draken om te gaan spelen in de contreien buiten de vier zeeën (de grenzen van de wereld). Door de concentratie van hun geest kunnen ze de wereld beschermen tegen de pest en de oogsten doen rijpen. [...] Wat een mensen! Wat een kracht (de)! Zij zijn in staat de Tienduizend Dingen tot één geheel te verenigen. De mensen mogen hen nog zo smeken om de orde te komen herstellen, waarom zouden zij zich vermoeien met de zaken van de wereld? [...] Wat een mensen! Niets kan hen verwonden. Al komt er een grote overstroming, al reikt het water tot aan de hemel, ze zullen niet verdrinken. Al komt er een hittegolf die stenen doet smelten en aarde en bergen verschroeit, ze zullen niet verbranden.’¹¹

Het wierookvat in de vorm van een heilige berg diende als ondersteuning van de extatische meditatie.¹² Door dit vat is het mogelijk de heerlijke contreien te bereiken en als de Onsterfelijken te worden: licht, schuw, weldadig, zonder in te grijpen en zozeer opgenomen in het heelal dat de gehele schepping zich in hen verenigd vindt. De grote overstroming en de grote hittegolf die hier genoemd worden zijn apocalyptische thema's; alleen de Ware Mens, de Waarachtige, de Zuivere zal voortbestaan. Verder zien we de onthouding van granen die een karakteristiek onderdeel is van de taoïstische voedingsleer; dit enkele element is voldoende om het hele repertoire van fysiologische technieken op te roepen, die alle het ‘voeden van het leven’ en het zoeken naar het eeuwige voortbestaan beogen.

Er ligt een breuk tussen de taoïstische en de gebruikelijke voeding. De meditatie en de lichamelijke oefeningen scheiden de ingewijden van de gewone samenleving. In principe zijn het kluzenaars, maar al is de retraite 'in de bergen en dalen' een veel voorkomend thema in de taoïstische literatuur, een voorschrift hoeft het niet te zijn. Zoals we zullen zien, kan de inwijding in de bergen heel andere dingen betekenen. Men is niet verplicht de wereld van de mensen te verlaten of te proberen zich te onderscheiden: de anderen volgen is de prijs die voor de vrijheid betaald moet worden.

De heilige ingewijden van het vroege taoïsme, zoals die in het boek van Zhuang Zi voorkomen, zijn, naast de Oude Meester, interessante figuren die Kalebas, Tandeloos of Bezielde Dolleman heten. Confucius is ook een ingewijde, maar hij moet nog veel leren. Het ontwaken van de Gele Keizer, de grote voorvader van de Chinese beschaving, is een belangrijk thema van de taoïstische maieutiek.

Wat later het taoïsme genoemd zou worden—deze benaming bestond waarschijnlijk gedurende de oudheid nog niet—moet een hogere, alleen door initiatie toegankelijke dimensie van de religie en cultussen van het volk zijn geweest. Zoals ook nu nog *bestaan* de tradities, terwijl de taoïsten *weten* (dat ze niet weten).

In het taoïsme worden de rituelen en mythen van de volksgodsdienst tot mysteriën en later tot liturgie en theologie. Zhuang Zi gebruikt de oude mythen slechts om ze vervolgens achter zich te laten. Voor hem kent geen enkele mythologische held, geen enkel wonderdier uiteindelijk de vrijheid van hen die 'het regelend Principe van het heelal bestijgen en rijden op de mutaties van de Zes (kosmische) Pneumata, al dansend in het onuitputtelijke'.¹³ De kosmologische visie van de Tao, die aan deze gedachtenwereld ten grondslag ligt, staat in de jaren die voorafgaan aan de stichting van het eerste keizerrijk (in 221 v.C.) bekend als de 'Tao van de Gele Keizer en de Oude Meester' (*Huanglao zhi dao*).¹⁴ Deze school is een mysterie-religie die groot aanzien geniet en vele denkers uit die tijd beïnvloedt.

In de graven van de Han-dynastie (van 206 v.C. tot 220 n.C.) worden voorwerpen gevonden die verband houden met het zoeken naar de onsterfelijkheid: lijkwaden, beschilderd met afbeeldingen die het opstijgen van het lichaam naar de paradijselijke contreien voorstellen; contracten, geschreven op de zich in de tombe bevindende grafvazen, die de gestorvene een woning in het hiernamaals waarborgen. Aan de

tekst van deze akten is een *symbool* toegevoegd, een heilig en geheim teken dat een soort wachtwoord weergeeft waarmee de ingewijde zich zal kunnen identificeren aan de poort van het paradijs. Zo'n symbool heet in het Chinees *fu*, een woord waarvan de etymologische betekenis verwant is aan die van de Griekse tessera.

De graven bevatten ook voorwerpen die verband houden met de alchimie, die ons ook uit de teksten bekend is. De Chinese alchimie wil, door de transmutatie van cinnaber (*dan*) in kwikzilver, de cyclische wisseling van *jin* en *yang* reproduceren en de alchimist in dit kosmische model integreren. De alchimie zal in de loop der eeuwen niet altijd een even grote plaats innemen in de praktijk van het taoïsme, maar de theorie van de transmutatie van het cinnaber wordt tot een van de meest fundamentele onderdelen van zijn betoog.

Dezelfde situatie doet zich voor in de geneeskunde. Niet alle dokters zijn taoïsten, maar het zoeken naar de onsterfelijkheid heeft zeer zeker het medisch onderzoek beïnvloed en vooral bijgedragen tot haar theoretische systematisering, zoals die te vinden is in het grote klassieke werk *De Simpele Vragen van de Gele Keizer (Huangdi neijing)*, het oudste handboek dat ons is overgeleverd.¹⁵

Onder de eerste keizers van de grote Han-dynastie kennen de mysteriën van de Tao van de Gele Keizer en Oude Meester een bloeitijd aan het hof. Maar deze situatie verandert volkomen onder keizer Wu (140-86 v.C.), de potentaat die het confucianisme tot staatsideologie maakte met uitsluiting van alle andere doctrines. Een vreemd lot voor de oorspronkelijke leer van Confucius, zo nauw verbonden met het feodale systeem, om de geloofsleer van het keizerlijk absolutisme te worden, de zedenleer van het centrale gezag! Vanaf dit moment gaat een diepe kloof die, ondanks soms belangrijke variaties, een bepalende factor in de geschiedenis van de Chinese beschaving zal blijven: aan de ene kant de staat en zijn administratie, het officiële land dat zich beroept op de traditie van het 'confucianisme', aan de andere kant het echte land, de plaatselijke en particularistische structuren die tot uitdrukking komen in de regionale cultussen en in de onofficiële religie, die dan zijn eigen identiteit krijgt onder de naam taoïsme.¹⁶

De Tao wordt weggedrukt in het kamp van de oppositie en zal daar voortaan ook blijven, hoewel hij soms kortstondig de gunst van de een of andere keizer zal genieten. Het taoïsme wordt de liturgische organisatie van 'het land'. De plaatselijke leiders, de Ouden, die aan het

hoofd staan van de dorpen en marktplaatsen, en zelfs soms de voor-
mannen van niet-Chinese minderheden zullen in de taoïstische inwij-
ding en eredienst de bevestiging vinden die hun positie legitimeert,
buiten de keizerlijke administratie om en vaak, zoals gezegd, in opposi-
tie daartegen.

Deze situatie draagt het zaad van de opstand in haar schoot. Reeds
in de eerste eeuw voor onze jaartelling inspireerde het taoïsme tot be-
wegingen die werden gedragen door messianistische en eschatologi-
sche verwachtingen en door de vurige hoop het rijk van de Grote Vre-
de (Taiping) te stichten, dat voor het begin van de beschaving op aarde
zou hebben geheerst en dat daar eens zal terugkomen. De staat
bestrijdt deze bewegingen, maar sommige politici proberen profijt te
trekken van de messianistische verwachtingen van de massa.¹⁷ De gro-
te boerenopstand van het jaar 182 van onze jaartelling neemt zelfs een
zodanige omvang aan dat de Han-dynastie er weliswaar in slaagt hem
te onderdrukken, maar kort daarop van uitputting en armoede ter ziele
gaat. De ondergang van de Han-dynastie, die te vergelijken valt met
die van het Romeinse keizerrijk, brengt de plaatselijke religieuze orga-
nisaties aan het licht die tot dusverre onder de officiële mantel bedekt
waren gebleven. Sommige streken blijken over ware autonome theo-
cratische structuren te beschikken en hun gemeenschappen worden
bestuurd door ingewijde Meesters die borg staan voor de vrijheid bin-
nen hun eigen gebied en als gelijken omgaan met de leiders van hun
buurgemeenschappen. Het is een democratie, misschien een antieke
vorm ervan, maar toch een democratie.

Een groot gedeelte van het China uit die tijd, en wel de rijkste en
de meest ontwikkelde provincies in het westen van het land, was vrij-
wel geheel georganiseerd in landelijke eenheden die alle tot eenzelfde
beweging behoorden, namelijk die van de 'Hemelse Meesters'. Deze
beweging vond haar oorsprong in een openbaring van Lao Zi in het
jaar 142 n.C. aan een taoïstische Meester, genaamd Zhang Ling (of
Zhang Daoling). Deze 'Nieuwe Verschijning' van Lao Zi kondigde het
begin aan van een nieuw tijdperk en een nieuwe kosmologische struc-
tuur, vol heil voor het volk der uitverkorenen, maar rampzalig voor
hen die zouden volharden in de oude zeden en gewoonten. Zhang
Ling werd de profeet van deze openbaring, de Meester van het nieuwe
mandaat van de hemel, en werd daarom 'Hemelse Meester' genoemd.
De geschiedkundigen hebben soms de neiging om de geboorte van het

taoïsme als georganiseerde religie te doen samenvallen met het begin van de beweging van de Hemelse Meesters. In werkelijkheid is de zaak minder eenvoudig. Hoewel de bronnen weinig talrijk zijn, is er toch genoeg bewijsmateriaal om aan te tonen dat er ook al vóór Zhang Ling talrijke georganiseerde religieuze groepen bestonden die door zichzelf en anderen als taoïstisch werden beschouwd. Ook de profetie van het nieuwe tijdperk was niet onbekend. Het feit dat Lao 'Zi wordt voorgesteld als 'nieuw verschenen' (*xinchen*) houdt op zichzelf al het idee in van een continuïteit met de religie van de Oude Meester der voorafgaande tijden.

Het is echter zeker zo dat de opkomst van de organisatie van de Hemelse Meesters onder het volk een waar keerpunt betekent in de sociale geschiedenis van China. De (erfelijke) lijn van de Hemelse Meesters loopt, met enige onderbrekingen, door tot op de huidige dag en met haar de liturgische traditie van de landelijke gemeenschappen.¹⁸ Ondanks belangrijke veranderingen bleef deze traditie tot op heden bestaan als de overkoepelende structuur van de lokale cultussen, als geschreven canon van de sjamanistische volksreligie, waarvan zij zowel de tegenstander als ook de veredelende promotor is. Ik kom nog terug op de Hemelse Meesters in verband met de hedendaagse liturgie. Hier wil ik enkel de aandacht vestigen op de buitengewone continuïteit van deze instituties, die tot op heden zijn blijven voortbestaan, terwijl de religies uit de westerse oudheid al lang plaats hebben moeten maken voor de grote universele heilsreligies.

Ook China heeft deze leren kennen. Het verval van de keizerlijke orde van de Han-dynastie en de verovering van Noord-China door niet-Chinese volksstammen uit Centraal-Azië maken de weg vrij voor een gast die al eeuwen aan China's poorten stond te wachten: het boeddhisme. Aanvankelijk wordt het gezien als een soort stamgenoot van het taoïsme en dient zich ook als zodanig aan. De eerste boeddhistische boeken die in het Chinees vertaald worden, liggen op een gebied waarvoor ook in het taoïsme grote belangstelling bestaat: de hygiëne van het lichaam.¹⁹ Maar weldra wordt de stroom groter en begint het boeddhisme haar eigen plaats in te nemen tegenover de inheemse religie.

China ontdekt, uit vrije wil of onder het zwaard van de veroveraar, een geheel nieuwe wereld en een intellectuele traditie die niet alleen veel verschilt van, maar ook in zekere opzichten superieur is aan de

eigen gedachtenwereld. De schok is groot en de zeer uitgebreide boeddhistische literatuur, bestaande uit vertaalde teksten en uit in China vervaardigde apocriefen, stimuleert op haar beurt het verschijnen van nieuwe, geopenbaarde taoïstische geschriften. Weldra zijn er honderden door de 'Tao' gedichteerde boeken in omloop, die de teksten uit de mond van de Boeddha concurrentie aandoen. Toch blijven in dit beginstadium de invloeden vrijwel zuiver aan de oppervlakte.²⁰

Vooraf in Zuid-China, dat Chinees is gebleven nadat in 317 het gehele noorden onder vreemde heerschappij is gekomen, weet het taoïsme zijn plaats als nationale religie te handhaven. Uit het samenkomen van de liturgische organisatie van de Hemelse Meesters die de vluchtelingen uit het noorden met zich meebrengen, en de behoudende plaatselijke tradities van de oude mysteriën uit de Han-tijd groeit een nieuwe stroming, die de ziel van het Land van het Midden van voor de nederlaag op wonderlijke wijze incarneert. De stroming staat bekend onder de naam van de School van de Maoshan (een berg ten noorden van Nanking) en vindt haar oorsprong in de goddelijke openbaringen, ontvangen door een patriciërsfamilie in het zuiden van het toenmalige China in de tweede helft van de vierde eeuw na Christus.²¹ Deze revelaties vinden plaats door middel van een medium – het sjamanisme blijft dichtbij – maar de visioenen en het door de goden geïnspireerde schrift zijn gekristalliseerd tot talloze pagina's van de meest verheven extatische literatuur. De door het medium geschreven manuscripten geven een door de goden geschonken waarborg die de ingewijden zal redden tijdens de op handen zijnde zondvloed. De literatuur van de School van de Maoshan ontwikkelt zich snel. Ze wordt een belangrijke stroming en leidt tot een nieuwe orthodoxie.

De religieuze organisatie verandert daarbij niet; ze blijft die van de Hemelse Meesters. Maar de liturgie ondergaat wel enige veranderingen; er verschijnen nieuwe hymnen en ook elementen uit de boeddhistische ritus, zoals de plechtige ommegang rond het altaar en de gezongen recitatie van de heilige geschriften. Deze recitatie is heilbrengend en zou de klanken weergeven van de spontaan ontstane hemelse schrifttekens, die ook de oorsprong zijn van de *fu*-symbolen, 'wachtwoorden' en talismans. De *fu* waren oorspronkelijk *tesseræ*, insignes in twee delen voor boodschappers en afgezanten. Ze werden ook Heilige Schatten (*Lingbao*) genoemd.²² De geschriften die nu bestemd zijn voor rituele recitatie 'op boeddhistische wijze' behouden juist deze

symbolische waarde van de oorspronkelijke Lingbao en worden eveneens Heilige Schatten genoemd, hemelse schrifttekens die de vorm van een 'gesproken' rede hebben aangenomen. Ze bevatten echter nauwelijks enige lering en zijn ook niet bedoeld voor de prediking, want het taoïsme kent deze vorm van verspreiding van de leer vrijwel niet. De Geschriften van de Heilige Schatten vermeerderen zich bijna even snel als de extatische literatuur van de Maoshan en samen vormen zij in de vijfde eeuw een aanzienlijke verzameling boeken. Een dynastie adopteert ze als canonieke geschriften en geeft opdracht aan een taoïstisch patriarch om ze te bundelen.²³ Zo wordt de eerste *Taoïstische Canon* geboren – het antwoord van China op het boeddhisme – en het canonieke taoïsme wordt gedurende een korte periode een officiële instelling.

Lijft men de mysteriën in bij de staat, dan moet er wel rekening worden gehouden met de diepgaande heilsverwachtingen die zich als gevolg daarvan openbaren. In de tweede eeuw was Lao Zi verschenen aan Zhang Daoling, nu werd zijn komst opnieuw verwacht. Deze komst zou worden voorafgegaan door een zondvloed en een wereldbrand, waarbij de niet-ingewijden, de 'slechte mensen', allen zouden komen te sterven. Bij zijn terugkeer zou Lao Zi vervolgens het koninkrijk van de Grote Vrede (*taiping*) stichten. Sommige taoïstische geschriften uit de vijfde eeuw beschrijven de komende Apocalypse in vlammeende kleuren en voorspellen de komst van de messias op korte termijn. Hij zal komen om te heersen over de Reinen, de Zeer-Reinen (*shangqing*), als uitverkorenen van zijn Koninkrijk.

Deze vurige verwachting past geheel bij de Chinese soteriologische tradities. Zij zal het boeddhisme sterk beïnvloeden en ook de onvermijdelijke politieke gevolgen hebben. De keizers van de kortstondige dynastieën, die in de periode tussen de Jin en de Sui elkaar opvolgen, proberen meer dan ooit zichzelf voor te stellen als de Verlosser van het Volk, de soevereine redder van de Grote Vrede. Alles wordt in het werk gesteld om van het taoïsme een nationale religie en een ideologie van de hereniging te maken, het te zuiveren en te institutionaliseren. De stichters van de Tang-dynastie (618-907) gaan zelfs zo ver dat zij zich tot directe afstammelingen van Lao Zi uitroepen om zo van de heilsverwachtingen van de massa profijt te kunnen trekken. Zo proberen ze, voor de zoveelste keer, het taoïsme voor hun karretje te spannen en er een staatscultus van te maken.²⁴

Ondanks deze pogingen blijft de inlijving van het taoïsme in de staat zeer beperkt en van zeer tijdelijke aard. *De oude mysteriën zullen nooit tot een universele beïreligie worden.*²⁵ De basis ligt stevig in de plaatselijke structuren verankerd en de Meesters, wier ambt inmiddels erfelijk is geworden, zijn aan geen enkele centrale macht of administratie gebonden. Alle pogingen tot hervorming die proberen een werkelijke 'kerk' te stichten lopen op niets uit. Het taoïsme weet in zijn veelvuldigheid (de Tao is niet het Enc) zijn basis in het land te behouden en zijn karakter als groep van ingewijden te bewaren. De grote Tang-dynastie, hoewel officieel taoïstisch, wordt in werkelijkheid een tijd van een rijke boeddhistische bloei.

Het boeddhisme is een echt universeel en totalitair geloof. Van de samenleving gescheiden, ligt het dicht tegen de staat aan. Het trekt de aalmoes van de gelovige aan, de gave die het onvervreembare eigendom van de Boeddha wordt. De boeddhistische *iangba* bouwt zo een kapitaal op dat ze investeert en vrucht laat dragen, maar wat ze nooit uitgeeft, behalve voor het bouwen van prachtige heiligdommen: honderden meters hoge pagodes vol standbeelden van goud, zilver, jade en edelstenen. Met zijn volle gewicht drukt het boeddhisme op het economische en politieke leven van de natie. Beperkende maatregelen en zelfs vervolging van het Boeddhisme in het belang van economische sanering zijn het onvermijdelijke gevolg.²⁶ Dergelijke maatregelen worden regelmatig herhaald met wisselende strengheid, wat niet verhindert dat zowel keizers en keizerinnen als de hele regerende klasse vaak vurige boeddhisten blijven.

Bij deze transacties op hoog niveau tussen de staat en het boeddhisme heeft het taoïsme geen grote rol te spelen: het kan er niet tegen op en trekt zich terug op het platteland.²⁷ Vanaf de achtste eeuw zien we de rituelen van de mysteriën en de liturgie van de Hemelse Meesters deel gaan uitmaken van de plaatselijke feesten: de goden van het volk worden de heiligen van het taoïsme en omgekeerd.

Ver van de hoofdsteden vindt het taoïsme een bondgenoot in het confucianisme, de leer van de literati. Sinds de val van de Handynastie hebben de families op het platteland de klassieke en wetenschappelijke erfenis van dit grote tijdperk bewaard. Het taoïsme, dat niet afwijzend tegenover deze traditie staat, assimileert haar zelfs en maakt haar tot deel van zijn eigen erfgoed. Reeds aan het einde van de zesde eeuw hebben de taoïsten de werken van alle filosofen,